

PGS. TS. ĐẶNG ĐÌNH BẠCH (CHỦ BIÊN)
TS. NGUYỄN VĂN HẢI

GIÁO TRÌNH HÓA HỌC MÔI TRƯỜNG

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC VÀ KỸ THUẬT

PGS. TS. ĐẶNG ĐÌNH BẠCH (Chủ biên)
TS. NGUYỄN VĂN HẢI

GIÁO TRÌNH

HÓA HỌC MÔI TRƯỜNG

- ⇒ Dùng cho sinh viên Khoa Hóa học, Công nghệ Hóa học, Môi trường các trường đại học, cao đẳng.
- ⇒ Dùng cho giáo viên hóa học phổ thông.
- ⇒ Dùng cho học sinh các trường trung học chuyên nghiệp ngành Hóa và dạy nghề.

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC VÀ KỸ THUẬT
HÀ NỘI

LỜI NÓI ĐẦU

Trái Đất ngôi nhà chung của mọi người và của tất cả các sinh vật trên hành tinh nhỏ bé này đang bị suy thoái trầm trọng, tài nguyên thiên nhiên bị khai thác cạn kiệt, hệ sinh thái bị mất cân bằng, dân số tăng nhanh, chất lượng cuộc sống bị suy giảm. Hậu quả ghê gớm là hạn hán, lũ lụt, băng tan, đói nghèo gia tăng, mưa axit, dịch bệnh lan tràn, tầng ozon bị suy giảm. Cả nhân loại đã tỉnh ngộ và lên tiếng "Hãy cứu lấy Trái Đất", "Hãy xây dựng nền công nghệ sạch", "Hãy phát triển bền vững". Bảo vệ môi trường, giữ lấy Trái Đất là nhiệm vụ của tất cả các quốc gia trên thế giới, là trách nhiệm của mọi tổ chức xã hội và là nghĩa vụ của mọi thành viên các cộng đồng. Giáo dục môi trường cho mọi người, nhất là các thế hệ trẻ trong các trường học có một ý nghĩa vô cùng quan trọng.

Hóa học môi trường là một môn khoa học đa ngành bao gồm hóa học, vật lý học, khoa học về sự sống, nông học, y học, sức khỏe cộng đồng và các ngành về công nghệ sạch.

Vì vậy việc xây dựng chương trình và giáo trình về giáo dục môi trường trong các cấp học, bậc học đã được Nhà nước ta, các bộ, ngành có liên quan và các nhà trường quan tâm.

Trong ngành Sư phạm, cố PGS. TS. Phạm Văn Thường đã dành nhiều công sức nghiên cứu, giảng dạy, biên soạn giáo trình "Cơ sở hóa học môi trường" và đặt cơ sở cho công tác giáo dục môi trường trong các trường học.

Cuốn "**Giáo trình hóa học môi trường**" này gồm có 6 chương và được phân công biên soạn như sau:

Chương I - Đại cương về môi trường và giáo dục môi trường, và chương III - Môi trường thủy quyển do TS. Nguyễn Văn Hải biên soạn,

Bốn chương sau: Chương II - Môi trường khí quyển, chương IV - Môi trường thạch quyển, chương V - Độc hóa học và chương VI - Công nghệ môi trường do PGS. TS. Đặng Đình Bạch biên soạn.

Sau mỗi chương đều có câu hỏi ôn tập và bài tập tính toán, bao trùm toàn bộ kiến thức cốt lõi của chương trình. Đây là giáo trình cơ sở hóa học môi trường được trình bày một cách tổng hợp, cô đọng và đầy đủ tích lũy, chọn lọc những dữ liệu mới ở trong và ngoài nước. Cuối cùng là phần phụ trương. Phần này nêu lên những thảm họa khủng khiếp của môi trường xảy ra trên Trái Đất của chúng ta và những bài học kinh nghiệm.

Cuốn sách dùng cho sinh viên các khoa Hóa học, Công nghệ Hóa học, Môi trường các trường đại học và cao đẳng, đồng thời làm tài liệu tham khảo cần thiết cho các giáo viên hóa học phổ thông. Cuốn sách còn làm tài liệu học tập cho học sinh các trường trung học ngành Hóa và dạy nghề.

Cuốn sách chắc không tránh khỏi thiếu sót, các tác giả rất mong độc giả lượng thứ và cho ý kiến xây dựng.

Các tác giả

MỤC LỤC

LỜI NÓI ĐẦU	3
Chương I. ĐẠI CƯƠNG VỀ MÔI TRƯỜNG VÀ GIÁO DỤC MÔI TRƯỜNG	11
I. Những cơ sở của khoa học môi trường	11
1. Sinh thái học, hệ sinh thái và cân bằng sinh thái	11
2. Tính đa dạng sinh học, vai trò và sự cần thiết bảo vệ tính đa dạng sinh học	16
3. Môi trường và phát triển - Phát triển bền vững	19
4. Con người và môi trường	21
5. Quản lý môi trường và đánh giá tác động môi trường	25
II. Một số khái niệm cơ bản về môi trường	31
1. Môi trường và chức năng của môi trường	31
2. Tài nguyên	43
3. Sự suy thoái và ô nhiễm môi trường	47
4. Bảo vệ môi trường	50
5. Hóa học môi trường	52
III. Giáo dục môi trường trong nhà trường	53
1. Ý nghĩa, vai trò và mục tiêu đưa giáo dục môi trường vào nhà trường	53
2. Đánh giá tình hình giáo dục bảo vệ môi trường	56
3. Phương thức đưa giáo dục môi trường vào môn hóa học ở trường học	59
4. Phương pháp giáo dục môi trường qua môn hóa học	62
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG I	66
Chương II. MÔI TRƯỜNG KHÍ QUYỂN	67
I. Thành phần hóa học và cấu trúc của khí quyển	67

1. Thành phần hóa học và vai trò của khí quyển	67	Ch
2. Cấu trúc của khí quyển	70	I. V
3. Sự hình thành và tiến hóa của khí quyển	74	
II. Sự ô nhiễm khí quyển	75	
III. Các tác nhân gây ô nhiễm khí quyển và tác động của chúng	77	II.
1. Các hợp chất chứa lưu huỳnh	78	
2. Cacbon monoxit	79	
3. Các hợp chất chứa nitơ	80	
4. Các hidrocarbon	81	III
5. Các loại bụi	82	IV
IV. Sự ô nhiễm không khí về mặt hoá học	83	
1. Khái niệm về phản ứng quang hóa trong khí quyển	83	
2. Các phản ứng quang hóa của oxit nitơ trong khí quyển	84	
3. Các phản ứng cộng trong hệ NO_x , H_2O , CO và không khí	85	
4. Các phản ứng của hidrocarbon trong khí quyển	87	
5. Các phản ứng của các gốc tự do trong khí quyển	93	
6. Khói quang hóa	94	
7. Phản ứng của các oxit lưu huỳnh trong khí quyển	96	
V. Tác động của ô nhiễm không khí lên môi trường	100	
1. Ảnh hưởng ô nhiễm không khí đến khí hậu, thời tiết toàn cầu	100	
2. Tiếng ồn và ô nhiễm	109	
3. Ô nhiễm phóng xạ	110	
4. Ảnh hưởng của ô nhiễm không khí do bụi và các chất độc đến sức khỏe con người, động thực vật và vật liệu	112	
VI. Những yêu cầu về chất lượng môi trường khí quyển	114	
1. Tiêu chuẩn chất lượng môi trường không khí	114	
2. Nồng độ cho phép của các loại bụi và các chất độc hại trong không khí	114	
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG II	120	

67	Chương III. MÔI TRƯỜNG THỦY QUYỂN	123
70	I. Vai trò của nước trong sinh quyển, chu trình nước toàn cầu	123
74	1. Vai trò của nước	123
75	2. Tài nguyên nước và chu trình nước toàn cầu	125
77	II. Thành phần hóa sinh và đặc tính của nước có liên quan	
78	đến môi trường	126
79	1. Thành phần hóa sinh của nước	126
80	2. Những đặc điểm của nước	136
81	III. Sự tạo phức chất trong nước tự nhiên và nước thải	139
82	IV. Sự ô nhiễm môi trường nước	142
83	1. Ảnh hưởng của nước thải đối với nguồn nước tiếp nhận	142
83	2. Nguồn gốc và thành phần gây ô nhiễm nước	144
84	3. Hiện tượng nước bị ô nhiễm	144
85	V. Các chỉ tiêu đánh giá và các phương pháp chung xác định	
87	một số tác nhân gây ô nhiễm nước	150
93	1. Phương pháp phân tích môi trường nước	150
94	2. Phương pháp xác định các chỉ tiêu vật lí của nước	152
96	3. Phương pháp xác định các chỉ tiêu hóa học của nước	153
100	CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG III	177
100	Chương IV. MÔI TRƯỜNG THẠCH QUYỂN	185
109	I. Cấu trúc và thành phần hóa học của thạch quyển	189
110	1. Cấu trúc của thạch quyển	189
	2. Thành phần hóa học của đất	191
12	II. Những chất dinh dưỡng vi lượng, đa lượng và chu trình NPK	197
4	1. Những chất dinh dưỡng vi lượng	197
4	2. Những chất dinh dưỡng đa lượng	197
	3. Chu trình của nitơ trong tự nhiên	198
	4. Chu trình của photpho trong tự nhiên	200

5. Chu trình của kali trong tự nhiên	200
III. Sự ô nhiễm thực quyển	201
1. Khái quát	201
2. Ô nhiễm đất do phân bón hóa học và thuốc bảo vệ thực vật	202
3. Ô nhiễm đất do chất thải công nghiệp và chất thải sinh hoạt	202
4. Ô nhiễm đất do tác nhân sinh học	203
5. Ô nhiễm đất do sự cố tràn dầu	203
6. Ô nhiễm do chiến tranh	203
7. Ô nhiễm đất do thảm họa địa hình	203
8. Ô nhiễm đất do tác nhân vật lý	210
9. Ô nhiễm đất bởi các chất phóng xạ	210
IV. Biện pháp kiểm soát ô nhiễm đất	211
V. Rừng và cây xanh	211
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG IV	215
Chương V. ĐỘC HÓA HỌC	217
I. Khái niệm chung	217
II. Các chất độc hóa học trong môi trường	219
1. Các chất độc chủ yếu có trong không khí	219
2. Các chất độc trong nước	220
III. Hiệu ứng hóa sinh của chất độc hóa học	221
1. Ảnh hưởng của chất độc đến enzim	221
2. Hiệu ứng hóa sinh của asen	222
3. Hiệu ứng hóa sinh của cadimi	224
4. Hiệu ứng hóa sinh của chì	225
5. Hiệu ứng hóa sinh của thủy ngân	227
6. Hiệu ứng hóa sinh của cacbon monoxit CO	230
7. Hiệu ứng hóa sinh của các oxit nitơ NO _x	232
8. Hiệu ứng hóa sinh của khí sunfuro SO ₂	232

9. Tác dụng hóa sinh của ozon và PAN	233
10. Hiệu ứng hóa sinh của xianua	234
11. Hiệu ứng hóa sinh của thuốc trừ sâu	236
12. Các chất gây ung thư (carcinogens)	239
V. Sự phá hủy môi trường do vũ khí hóa học	241
1. Khái niệm về vũ khí hóa học	241
2. Chiến tranh hóa học ở Việt Nam	242
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG V	247
Chương VI. CÔNG NGHỆ MÔI TRƯỜNG	249
I. Khái niệm	249
II. Công nghệ xử lý khí thải	250
1. Xử lý bụi	250
2. Xử lý khí chứa axit	253
3. Xử lý khí chứa halogen	267
4. Xử lý khí chứa các hợp chất hữu cơ	268
5. Xử lý một số kim loại nặng	269
III. Công nghệ xử lý nước	272
1. Công nghệ xử lý nước tự nhiên	272
2. Xử lý nước thải	287
3. Xác định các chỉ số DO, BOD và COD	294
IV. Công nghệ xử lý các phế thải rắn	297
1. Xử lý phế thải rắn sinh hoạt	297
2. Xử lý phế thải rắn công nghiệp	299
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG VI	300
PHỤ TRƯỞNG: NHỮNG THẢM HOẠI MÔI TRƯỜNG	303
TÀI LIỆU THAM KHẢO	355

ĐẠI CƯƠNG VỀ MÔI TRƯỜNG VÀ GIÁO DỤC MÔI TRƯỜNG

Trái Đất đã từng là cái nôi yên lành cho muôn loài sinh sống và phát triển trong sự cân bằng theo những qui luật tự nhiên của vũ trụ. Ngày nay trước thực trạng môi trường bị chính con người tàn phá hủy hoại nặng nề, gây nên những hậu quả nghiêm trọng và đang quay lại trực tiếp đe dọa tính mạng của hàng tỷ con người. Để thoát khỏi đại nạn này trách nhiệm không gì hơn là chính con người phải hiểu:

Môi trường sống là tài sản chung của nhân loại, vì vậy mỗi con người đều phải có trách nhiệm gìn giữ, bảo vệ và nâng cao chất lượng môi trường. Để mọi người trong xã hội tham gia một cách tự giác vào công tác này phải nâng cao nhận thức cho họ. Có tri thức về môi trường, mỗi người sẽ đóng góp vào sự nghiệp bảo vệ môi trường theo năng lực và vốn tri thức của mình cho xã hội.

I. NHỮNG CƠ SỞ CỦA KHOA HỌC MÔI TRƯỜNG

1. Sinh thái học, hệ sinh thái và cân bằng sinh thái

a. Sinh thái học (ecology)

Thuật ngữ sinh thái học được E. Heckel sử dụng đầu tiên vào năm 1869. Nó bắt nguồn từ chữ Hi Lạp: Oikos - nghĩa là "nơi ở", hay "nơi sinh sống" của sinh vật, còn Logos nghĩa là khoa học.

Như vậy, sinh thái là mối quan hệ tương hỗ giữa một cơ thể sống hoặc một quần thể sinh vật với các yếu tố môi trường xung quanh. Sinh thái học là một ngành khoa học nghiên cứu về tất cả các quan hệ giữa sinh vật và môi trường cùng những yếu tố cần thiết cho sự tồn tại của chúng. Sinh thái học là khoa học cơ sở cho công tác quản lý tài nguyên thiên nhiên và bảo vệ môi trường (BVMT).